

— PISMA —
APOKRYFICZNE

*Źródła muzułmańskie
o Jezusie*

Ewangelia Barnaby
At-Tabari, Żywot Jezusa
Słowa (logia) Jezusa
u pisarzy muzułmańskich

PRZEKŁAD

Jolanta i Jan Kozłowski, Katarzyna Pachniak,
Łukasz Piątek, ks. Marek Starowieyski

OPRACOWANIE

ks. Marek Starowieyski
Łukasz Piątek

INDEKSY

Wojciech Stawiszyński

© Wydawnictwo WAM, 2022

Redakcja: Arkadiusz Ziernicki

Korekta: Anna Kopeć-Śledzikowska

Projekt okładki: Michał Pawłowski

Na okładce: *Dziewica Maryja i Jezus*, miniatura perska
[domena publiczna]

Skład: Edycja

ISBN 978-83-277-2849-4

WYDAWNICTWO WAM

ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków

tel. 12 62 93 200

e-mail: wam@wydawnictwowam.pl

DZIAŁ HANDLOWY

tel. 12 62 93 254-255 • faks 12 62 93 496

e-mail: handel@wydawnictwowam.pl

KSIĘGARNIA WYSYŁKOWA

tel. 12 62 93 260

www.wydawnictwowam.pl

Druk: TOTEM • Inowrocław

I. WPROWADZENIE W PROBLEMATYKĘ TOMU

JEZUS I CHRZEŚCIJAŃSTWO W TRADYCJI MUZUŁMAŃSKIEJ¹

(Katarzyna Pachniak)

Na początku tomu umieszczamy w formie wstępu studium prof. dr hab. Katarzyny Pachniak ustawiające problematykę niniejszego tomu. W kolejnych rozdziałach – przekładach tekstów – zobaczymy, jak te ogólne stwierdzenia znajdowały rozwiązanie w poszczególnych wypadkach.

Wokół postaci Jezusa w islamie narosło wiele kontrowersji, jednak nie da się zaprzeczyć, że jest to postać niezwykle ważna w muzułmańskiej teologii, aczkolwiek interpretacja Jego pozycji i czynów jest w niektórych punktach odmienna od tej przyjętej w chrześcijaństwie. Jezus pojawia się w podstawowym świętym tekście muzułmanów, czyli Koranie, którego powstanie w formie ustnej datuje się na lata 610–632, kiedy to, zgodnie z wiarą muzułmanów, Prorok Mahomet (Muhammad) miał za pośrednictwem archanioła Gabriela otrzymywać Boże objawienie. To objawienie przekazywał następnie mieszkańcom Półwyspu Arabskiego, w większości politeistycznym koczownikom, jednak nie brakowało wśród nich też żydów i chrześcijan. Za życia Mahometa Koran nie został spisany, poza fragmentami najprawdopodobniej zapisywanymi przez słuchających Proroka, zwłaszcza w drugim okresie jego działalności, tzw. medyńskim, 622–632. Jednak żaden z takich domniemanych fragmentów nie przetrwał do naszych czasów, a redakcja Koranu dokonała się za panowania kalifa Usmana (644–656).

---

¹ Skróty: K – *Koran*, tłum. Józef Bielawski, Warszawa 1986, z podaniem sury i wersetu.

Jeśli za rzeczywistego twórcę Koranu uznajemy Mahometa, powstaje kwestia źródeł jego wiedzy na temat postaci Jezusa i jego miejsca w teologii chrześcijańskiej. Bez wątpienia Mahomet stykał się z kręgami chrześcijańskimi na samym Półwyspie Arabskim, jednak nie mamy pewności, jakie to były grupy, jakie typy chrześcijaństwa reprezentowały. W Koranie bowiem o Jezusie wspomina się w wielu miejscach, a znajomość elementów tradycji chrześcijańskiej przez autora wydaje się oczywista. Koraniczny Jezus nosi imię Isa lub niekiedy jest nazywany Isa Ibn Marjam, Jezus, syn Maryi. Większość badaczy uznaje, że forma Isa to zarabizowana forma imienia, jaką na określenie Jezusa używali mówiący po syryjsku chrześcijanie, z którymi Mahomet miał kontakt. Wspomina się o Nim w Koranie dwadzieścia pięć razy. Jest zaliczany do szeregu proroków przed Mahometem, w Koranie nadaje się Mu także tytuł „Mesjasza”. Koran – w formie, jaką posiadamy obecnie – został uporządkowany według długości sur, nie zaś domniemanego porządku chronologicznego objawienia, który jest nam znany jedynie w sposób przybliżony. Zatem informacje o Jezusie nie są przekazane w jednym ciągu, lecz pojawiają się w różnych surach pochodzących z różnych okresów. Nie mamy zatem pewności, kiedy Jezus został wspomniany po raz pierwszy, być może były to fragmenty z sury² 19 *Maria*, 16–40, klasyfikowanej jako sura z okresu działalności Proroka w jego rodzinnym mieście, Mekce (610–622). Najprawdopodobniej w pierwotnej wersji tej sury nie wymienia się imienia Isa (Jezus). Wyrażenie „Jezus, syn Maryi” w takiej formie pojawia się dwadzieścia trzy razy. Niewykluczone, że we fragmentach z okresu medyńskiego użycie tego wyrażenia nabiera polemicznego charakteru wobec chrześcijan: podkreślano w ten sposób, że Jezus był synem Maryi, kobiety, a nie Boga. Z kolei określenie „Mesjasz” (arab. *Al-Masih*) jest użyte w Koranie jedenaście razy i pojawia się jedynie w objawieniach z okresu mekkańskiego, czyli wcześniejszego, kiedy działalność Proroka koncentrowała się na kwestiach religijnych. Chociaż to określenie bez wątpienia wywodzi się z hebrajskiego, wielu arabskich średniowiecznych leksykografów usiłowało wyszukać mu arabskie korzenie.

---

² Koran (por. *SŁOWNICZEK*, wyżej) jest podzielony na 114 sur (rozdziałów) ułożonych od najdłuższej do najkrótszej, nie zaś w porządku chronologicznym czy tematycznym. W zależności od etapu objawiania Koranu, wcześniejszego lub późniejszego, nazywa się je odpowiednio mekkańskimi oraz medyńskimi. W okresie mekkańskim nauczanie Mahometa skupiało się na motywach eschatologicznych i nawoływaniu do monoteizmu, w okresie medyńskim natomiast powstały ramy prawodawstwa i funkcjonowania wspólnoty muzułmanów w aspekcie społecznym i politycznym.

Podawano na przykład wyjaśnienie, że arab. *masih* to przymiotnik oznaczający „dotknięty” i odnosi się do faktu, że archanioł Gabriel dotknął Mahometa swoim skrzydłem, aby go chronić.

Kwestia poczęcia Jezusa jest opisana w surze 19: kiedy Maryja oddzieliła się od rodziny, Bóg posłał do niej Ducha, który pokazał się jej jako doskonały człowiek i oznajmił: „Ja jestem tylko Posłańcem twojego Pana, aby dać tobie chłopca czystego” (K 19,19). W innym fragmencie wysłanymi do Maryi zwiastunami byli aniołowie: „O Maryjo! Bóg zwiastuje ci radosną wieść o Słowie pochodzącym od niego, którego imię Mesjasz, Jezus, syn Maryi” (K 3,45). Na co Maryja wyraziła wątpliwość, jak może mieć syna, skoro nie dotknął jej żaden śmiertelnik. Na co przytoczono słowa Boga: „To dla mnie łatwe. Uczynimy z niego znak dla ludzi i miłosierdzie pochodzące od Nas [...]. I poczęła go, i oddaliła się z nim w dalekie miejsce” (K 19,21–22). W innym fragmencie: „Tak będzie! Bóg stwarza to, co chce! Kiedy On decyduje o istnieniu jakiejś rzeczy, tylko mówi «Bądź!» – i to się staje” (K 3,47). Po urodzeniu u stóp drzewa palmowego Jezus zwrócił się do matki: „Nie smuć się! Twój Pan umieścił u twych stóp strumyk. Potrząśnij ku sobie pień palmy, ona ci zrzuci świeże dojrzałe daktyle. Jedz, pij, i daj oczom ochłodę!” (K 19,24–26). Kiedy wróciła z Jezusem do swojego ludu, wskazała na niego, a ludzie rzekli: „Jakże będziemy przemawiać do kogoś, kto jest w kołysce, do małego chłopca?”. On powiedział: „Zaprawdę, ja jestem sługą Boga! On dał mi Księgę i uczynił mnie prorokiem” (K 19,29–30).

Choć w Ewangeliach Posłańiec Boga do Maryi nie jest nazywany Gabrielem, nie ma wątpliwości co do ścisłej inspiracji tradycją chrześcijańską. Zresztą komentatorzy arabscy również zwykli utożsamiać Posłańca Bożego do Maryi z Gabrielem. Jezus przemawiający jeszcze w kołysce oraz cud drzewa palmowego to epizody pojawiające się w apokryfach: *Ewangeliu Pseudo-Mateusza*. Pierwotna wersja tego apokryfu jest datowana na VI wiek, a najstarsze rękopisy pochodzą z wieku IX³. Oznaczałoby to, że owa pierwotna wersja powstała mniej więcej w czasach poprzedzających narodziny islamu lub z nimi zbieżnych i była popularna w tych czasach. Zatem wątek cudu palmy krążył wśród chrześcijan ze środowiska bliskiego Mahometowi.

Fragment: „I uczyniliśmy syna Maryi i jego matkę znakiem. Daliśmy im schronienie na wzgórzu spokojnym i obfitym w źródła” (K 23,50), może być rozumiany jako potwierdzenie cudu, jakim było dzieworództwo Maryi.

³ Por. ANT 1,1, 292. Teksty apokryficzne w Koranie, 170–177.

Jednocześnie w licznych wersetach podkreśla się, że Jezus był jedynie człowiekiem, a nie synem Bożym: „Mesjasz, Jezus, syn Maryi, jest tylko Pośłańcem Boga” (K 4,171); „Nie uwierzyli ci, którzy powiedzieli: «Zaprawdę, Bogiem jest Mesjasz, syn Maryi!»” (K 5,17.72); „Mesjasz, syn Maryi, jest tylko posłańcem, tak jak już przed nim byli posłańcy” (K 5,75); „To jest Jezus, syn Maryi, słowo Prawdy, w którą powątpiewają. Nie jest odpowiednie dla Boga, aby przybrał Sobie syna [...] (K 19,34–35).

W tym ostatnim fragmencie pojawia się termin *kalima*, Jezus jest przedstawiony jako Boże słowo. Część komentatorów rozumiała to w ten sposób, że Jezus jest powołany do istnienia przez Boży rozkaz (arab. *amr*) wyrażony słowem, co może odpowiadać poglądom nestoriańskim.

Bardzo silnym punktem polemiki z chrześcijanami jest wyraźny nacisk położony na fakt, że Jezus nie jest synem Bożym. Z punktu widzenia dogmatyki muzułmańskiej takie twierdzenie jest *szirkiem*, czyli doktryną przypisywania Bogu współników, zakładania, że istnieją inne byty odwieczne, jak Bóg. Właśnie *tauhid*, czyli bezkompromisowy monoteizm, podkreślanie Bożej jedności i jedyności to cecha charakterystyczna islamu. Bez wątpienia główne ostrze było wymierzone w politeistów, którzy według Koranu mieli tylko jedno wyjście: nawrócić się albo zginąć. Z czasem te rozważania nabrały subtelności, w miarę rozwoju islamu i zdobycia narzędzi metodologicznych do omawiania zawiłych kwestii teologicznych. Teologowie muzułmańscy zastanawiali się, czy Bożego *tauhidu* nie narusza na przykład mówienie o Bożych *sifat*, atrybutach, którym jednak nie można było zaprzeczyć, gdyż zostały wymienione w Koranie uznawanym za święte słowo Boga. Teologowie z jednego z nurtów muzułmańskiego *kalamu*, teologii spekulatywnej, zwani mutazylitami, podważyli doktrynę objawionego Koranu, twierząc, że Koran odwieczny i objawiony zaprzecza *tauhidowi*. Z punktu widzenia tak bezkompromisowego podejścia do Bożej jedności i jedyności chrześcijański dogmat Trójcy Świętej był dla muzułmanów nie do przyjęcia. Pozostaje otwarte pytanie, na ile wynikało to z chęci odcięcia się i odróżnienia od chrześcijan, a na ile ze świadomej różnicy dogmatycznej. O tej ostatniej bowiem, zdaniem autorki tych słów, w okresie powstawania Koranu, trudno jest jeszcze mówić.

Zatem koraniczny Jezus nie jest synem Bożym, w zamian wielokrotnie nazywa się go „sługą” Boga, zwykłym człowiekiem, który ma wypełniać obowiązki Boże, a Bóg może go zgubić w dowolnym momencie: „Któż ma możliwość uczynić coś przeciwko Bogu, jeśli on zechce zgubić Mesjasza, syna Maryi, jak również Jego Matkę i wszystkich, którzy są na ziemi?”

(K 5,17). Podkreśla się tu Bożą moc wobec Jezusa, podobnie jak wobec każdego innego stworzenia. Jednak jest też nazywany prorokiem (arab. *nabi*): „Zaprawdę, ja jestem sługą Boga! On dał mi Księgę i uczynił mnie prorokiem” (K 19,30), a także Posłańcem (arab. *rasul*): „[...] i uczyni go Posłańcem do synów Izraela” (K 3,49); „Uwierzyliśmy w to, co zesłałeś i poszliśmy za Posłańcem” (K 3,53). Jezusowi powierzono specjalną misję, według Koranu Bóg nauczył go Tory i Ewangelii oraz wyposażył go w Ducha Świętego. Jest to zgodne z przekonaniem muzułmanów, że od samego początku Bóg Najwyższy, Allah, usiłował zesłać ludzkości swoje przesłanie, jednak ludzie go nie rozumieli i źle je interpretowali.

Jezus koraniczny dokonuje cudów, lepi gliniane ptaki i tchnie w nie życie: „Ja utworzę wam z gliny postać ptaka i tchnę w niego, i on stanie się ptakiem [...]. (K 3,49); „[...] I tworzyłeś z gliny kształt ptaków – za Moim pozwoleniem, a potem tchnąłeś w nie i one stały się ptakami – za Moim pozwoleniem [...] (K 5,110). Inny jego cud to uzdrawianie i wskrzeszanie ludzi: „[...] Ja uzdrowię chorego i trędowatego i ożywię zmarłych – za zezwoleniem Boga [...]” (K 3,49); „[...] i mogłeś uleczyć chorego i trędowatego – za moim pozwoleniem [...]” (K 5,110). Jezus sprawia, że Bóg zsyła z nieba stół zastawiony: „Powiedzieli apostołowie: O Jezusie, synu Maryi! Czyż twój Pan może zesłać na nas z nieba stół zastawiony? [...] Powiedział Jezus, syn Maryi: O Boże, Panie nasz! Ześlij nam z nieba stół zastawiony! [...] Powiedział Bóg: «Zaprawdę, Ja go wam ześlę [...]»” (K 5,112–115). O ile ożywiane zmarłych pojawia się w kanonicznych Ewangeliach, to o ożywianiu ptaszków z gliny jest mowa w apokryficznej *Ewangelii dzieciństwa Tomasza*⁴. Ten utwór miał liczne wersje, a jego pierwowzór mógł powstać w środowiskach gnostyckich, pojawiają się tam też wątki ebionickie. Jednak dokonywanie cudów przez Jezusa, podobnie jak i przez innych proroków w Koranie, nie świadczy o ich boskości, jest jedynie znakiem i świadectwem prawdziwości ich misji. Niewierni ludzie oskarżają Jezusa o czary: „I powiedzieli ci spośród nich, którzy nie uwierzyli, To są tylko czary oczywiste” (K 5,110).

Jezus w Koranie zapowiada przyjście Mahometa, określanego w tym wersecie jako Ahmad: „Oto powiedział Jezus, syn Maryi: O synowie Izraela! Jestem wysłany od Boga do was, aby potwierdzić prawdziwość tego, co przede mną było zesłane w Torze, i zwiastować Posłańca, którzy przyjdzie po mnie, a którego imię – Ahmad! Lecz kiedy on przyszedł z jasnymi dowodami, oni powiedzieli: To są czary oczywiste!” (K 61,6).

⁴ ANT 1,1, 389–390.401–402.

Konsekwencją przekonania muzułmanów, iż Jezus nie jest Synem Bożym, jest też ich podejście do Jego ukrzyżowania. Uważają, że Jezus w wyniku spisku żydowskiego został skazany na śmierć na krzyżu. Odniesieniem do tego spisku są słowa: „Oni knuli podstęp i Bóg knuł podstęp, a Bóg jest najlepszy spośród knujących podstępów. Oto powiedział Bóg: «O Jezusie! Oto Ja powołałam ciebie i wyniosę ku Sobie; oczyszczając cię od tych, którzy nie uwierzyli [...]»”. (K 3,54–55). Zdaniem komentatorów muzułmańskich jest to odniesienie do spisku Żydów wobec Jezusa i przeciwdziałania Boga. To przeciwdziałanie miało polegać na tym, że zamiast Jezusa zginęła inna osoba: „i za to, że powiedzieli: «zabiliśmy mesjasza, Jezusa, syna Maryi, Posłańca Boga» – podczas gdy oni ani go nie zabili, ani go nie ukrzyżowali, tylko im się tak zdawało; i, zaprawdę, ci, którzy się różnią w tej sprawie, są z pewnością w zwątpieniu; oni nie mają o tym żadnej wiedzy, idą tylko za przypuszczeniem; oni go nie zabili z pewnością! Przeciwnie! Wyniósł go Bóg do Siebie! Bóg jest potężny, mądry!” (K 4,157–159). Wyrazne podobieństwo do koncepcji doketycznych kolejny raz sugeruje związki Mahometa ze środowiskami gnostyckimi.

Podobnie jak wiele innych wątków w Koranie, również przedstawienie postaci Jezusa jest w świętej Księdze muzułmanów pod wieloma względami dwuznaczne i niepewne. Jednak z pewnością Koran nie traktuje Jezusa jako Syna Bożego, nie uznaje Jego śmierci na krzyżu oraz zmartwychwstania.

Oprócz Jezusa muzułmanie uznają szereg proroków staro- i nowotestamentowych, jednak ich znaczenie i funkcja są w islamie rozumiane inaczej, z punktu widzenia misji wiary w Boga jedyne, Allaha. Na przykład Abraham jest uznawany za pierwszego proroka monoteizmu, a zarazem ojca islamu. Jego synowie to Izaak i Izmael (arab. *Isma'il*), zrodzony z niewolnicy Hagar (arab. *Hadżar?*). Kiedy zazdrosna Sara wypędziła ją na pustynię, ta zaczęła szukać wody dla swojego syna. Gdy jej szukała i zdenerwowana biegła między dwoma pagórkami A-Safa i Al-Marwa, wytrysnęło źródło Zamzam znajdujące się na terenie obecnej Mekki. Ta tradycja znalazła odzwierciedlenie w jednym z rytuałów pielgrzymki (arab. *hadż*) muzułmanów do Mekki: na pamiątkę poszukiwania wody przez Hadżar pielgrzymi odbywają siedmiokrotny szybki chód między dwoma pagórkami. Źródło Zamzam do teraz tryska przy Świętym Meczece. Do tradycji abrahamowej nawiązuje też inny rytuał *hadżdu*: rytualne kamienowanie trzech figur symbolizujących szatana, który miał kusić Abrahama, aby nie składał ofiary z syna.

Postać Izmaela ma dla Arabów szczególne znaczenie, gdyż to właśnie on jest uważany przez większość muzułmanów za tego syna, którego

Abraham miał złożyć w ofierze, aby okazać swoje posłuszeństwo Bogu. Jest też traktowany jako przodek wszystkich Arabów. Koran, co prawda, nie wspomina imienia syna, który miał być ofiarowany, ale jest to przekonanie obecne w muzułmańskiej tradycji. Abraham miał powiedzieć Izmaelowi o Bożym nakazie, a ten miał zachęcać ojca do poddania się Bożej woli. Czyni to z niego wzorzec posłuszeństwa i podporządkowania się Bogu, tak cenny w islamie. Jednak w chwili składania ofiary albo nóż ofiarny obraca się w rękę Abrahama, albo też na szyi Izmaela pojawia się miecz, który uniemożliwia zadanie ciosu. W wersji koranicznej nie wspomina się o zastępczej ofierze z baranka, jednak w czasie święta Id al-adha, czyli święta ofiary, muzułmanie poświęcają zwierzę dla upamiętnienia ofiary Abrahama.

W Koranie tylko część proroków jest wymieniona z imienia, jednak w ich misji można dostrzec podobne cechy: zaczynają głosić wiarę w jedynego Boga, ale spotyka ich niezrozumienie ze strony ludzi. Ci, chociaż są napominani przed popadaniem w grzech, nie słuchają proroków i ich przesładują. „Zawarliśmy przymierze z synami Izraela i wysłaliśmy do nich posłańców. Lecz za każdym razem, kiedy przyszedł do nich posłaniec z tym, czego nie pragnęły ich dusze, to jednych uznawali oni za kłamców, a innych zabijali” (K 5,70). Według Koranu do każdej społeczności został wysłany prorok i każdy z nich głosił islam, kładąc nacisk na wychwalanie jedności i jedyności Boga, pielgrzymkę, modlitwę, dobroczynność. „Zaprawdę, objawiliśmy tobie, tak jak objawiliśmy Noemu i prorokom po nim; i jak objawiliśmy Abrahamowi i Isma’ilowi, Izaakowi i Jakubowi, jak i pokoleniom, Jezusowi, Hiobowi i Jonaszowi, Aaronowi i Salomonowi; a Dawidowi daliśmy psalmy. I posłańcom – o których opowiadaliśmy tobie poprzednio, i posłańcom – o których ci nie opowiadaliśmy – a Bóg przemawiał jasno do Mojżesza – i posłańcom – zwiastującym i ostrzegającym, aby ludzie nie mieli przeciwko Bogu żadnego dowodu, po posłańcach [...]” (K 4,163–165). Niektórzy prorocy otrzymywali objawienie za pośrednictwem archanioła, jak Mahomet. Niekiedy zaś objawiało się ono poprzez cuda i Boże znaki. Wszyscy prorocy są wzorem moralnego postępowania i posiadają doskonałe cechy, są też bezgrzeszni. Zadaniem proroków jest prowadzenie ludzi prostą ścieżką (arab *sirat mustakim*), aby ocalić ich przed grzechem i doprowadzić do Boga. Jednak prorocy nie mają cech boskich, są ludźmi, a jeśli posiadają specjalne dary i zdolności, to jedynie na tyle, na ile pozwala im na to Bóg. Podobnie cuda, których dokonują, dzieją się jedynie z woli i za pozwoleniem Boga.

Na zakończenie naszych rozważań zastanówmy się krótko, jak w Koranie są przedstawieni chrześcijanie i chrześcijaństwo. Świadczenia dowodzące obecności chrześcijan na Półwyspie Arabskim i na jego obrzeżach przed I wiekiem islamu (VII wiek) są dość znaczące i nie jest to jedynie sam Koran. Wspomina się o istnieniu ważnych grup chrześcijańskich w samym sercu Półwyspu, w Nadżranie oraz mieście rodzinnym Mahometa, Mekce, aczkolwiek świadectwa pisane są niejasne i niekiedy legendarne, natomiast świadectwa archeologiczne wątpliwe. Chrześcijanie z Nadżranu byli związani z kościołem jakobickim, wiedza na ich temat zachowała się w źródłach syryjskich. W późniejszej muzułmańskiej tradycji przetrwała opowieść o delegacji z Nadżranu, która miała przybyć do Mahometa i wdać się z nim w dysputę teologiczną dotyczącą prawdziwej natury Chrystusa. Kronikarz z przełomu VIII i IX wieku Al-Azraki wspomina, że w mekańskiej świątyni bóstw politeistycznych Al-Kaba, stojącej w tym samym miejscu, gdzie obecnie słynny Al-Masdzid al-Haram, miejsce pielgrzymek dla muzułmanów z całego świata, znajdował się wizerunek Maryi i Jezusa. Kiedy Mahomet przybył do Mekki z pielgrzymką pożegnalną, spacyfikował to miasto i nawróciwszy na islam, miał zniszczyć ten wizerunek wraz z innymi idolami. Niezależnie od prawdziwości tej opowieści, pokazuje ona wyraźnie, że islam odcina się od chrześcijańskiego postrzegania Jezusa jako syna Bożego.

W pięćdziesięciu czterech miejscach w Koranie pojawia się wyrażenie *ahl al-Kitab* (lud Księgi) w odniesieniu do chrześcijan i żydów, przedstawicieli innych religii monoteistycznych posiadających Pismo. Występuje ono głównie z wersetach z ostatnich dziesięciu lat działalności Proroka, kiedy to mieli stawiać w Medynie przeszkody dla jego działania. Są też oskarżani o to, że odeszli od wiary Abrahama, którego z kolei uważa się za protomuzułmana. Chrześcijanie w Koranie, określane jako *nasara*, są traktowani podejrzliwie i spada na nich krytyka, chociaż bez wątplenia są też pozytywne uwagi pod ich adresem, wyraźnie odróżniające ich od politeistów i podkreślające wspólnotę Abrahamową. „I z pewnością się przekonasz, że najbliżsi, przez swoją przyjaźń, tym, którzy uwierzyli, są ci, którzy mówią: «My jesteśmy chrześcijanami!» Tak jest, albowiem są wśród nich księża i mnisi i oni nie wbijają się w pychę” (K 5,82). Jednak na przykład w surze 57,27 stan zakonny jest krytykowany, a w innym miejscu wszyscy chrześcijanie są traktowani podejrzliwie: „O wy, którzy wierzycie! Nie bierzcie sobie za przyjaciół żydów i chrześcijan” (K 5,51), „O ludu Księgi! Nie przekraczajcie granic waszej religii, odsuwając się od prawdy i nie postępujcie za namiętnościami ludzi,

którzy już wcześniej zblądzili i którzy sprowadzili na manowce wielu, i którzy odeszli daleko z równej drogi!” (K 5,77). Jest to oczywiste odniesienie do tych doktryn chrześcijańskich, które stoją w sprzeczności z twierdzeniami mużulmańskimi, szczególnie mówienie o Trójcy Świętej zbliża chrześcijan do politeistów: „Nie uwierzyli ci, którzy powiedzieli: «Zaprawdę, Bóg – to trzeci z trzech!» A nie ma przecież żadnego Boga, jak tylko jeden Bóg! A jeśli oni nie zaniechają tego, co mówią, to tych, którzy nie uwierzyli, dotknie kara bolesna” (K 5,73). Podsumowując zatem, można uznać, że postawa wobec chrześcijan w Koranie jest ambiwalentna i bez wątpienia zmieniała się wraz z rozwojem przekazu koranicznego przez Mahometa. W dzisiejszym stanie badań nie potrafimy z niezachwianą pewnością powiedzieć, jakimi dokładnie drogami informacje na temat chrześcijaństwa napływały do Mahometa, ani też scharakteryzować chrześcijaństwa na Półwyspie. Jednak nie ma wątpliwości, że Mahomet posiadał pewną wiedzę na temat doktryny judeochrześcijańskiej. Jego stosunek do starszych religii monoteistycznych waha się: od akceptacji faktu, że podobnie jak mużulmanie są monoteistami i należą do wspólnej rodziny Abrahamowej, do potępienia ich jako tych, którzy zmienili słowa Boga, źle zinterpretowali Boże przesłanie, niebezpiecznie zbliżają się do *kufri*⁵ z powodu swojej wiary w boskość Chrystusa, w końcu – mogą zaszkodzić mużulmanom, więc nie należy im ufać.

Ewangelia Barnaby podejmuje wiele wątków mużulmańskich. Przede wszystkim Jezus nie zostaje w niej ukrzyżowany, lecz, podobnie jak w wersjach mużulmańskich, zabrany do nieba. Ponadto w *Ewangelii Barnaby* znajduje się stwierdzenie, że Jezus zapowiedział przyjsie Proroka Mahometa, co jest, jak wspomniano wyżej, zgodne z treścią koraniczną. Imię Mahometa jest wymieniane w tekście kilkakrotnie. Szczególnie w rozdziale 97 pojawia się twierdzenie, że Jezus miał powiedzieć, iż imię Mesjasza brzmi Muhammad. Ze względu na wątki odwołujące się do mużulmańskiej perspektywy postrzegania Jezusa *Ewangelia Barnaby* cieszy się popularnością w świecie islamu. Na początku XX wieku została przetłumaczona na języki arabski, urdu i wiele innych języków, także europejskich (por. s. 78), i mużulmańscy autorzy zaczęli się na nią powoływać jako na tekst potwierdzający mużulmańską wersję postaci Jezusa. Wśród nich znaleźli się tak wpływowi autorzy jak jeden z prekursorów myśli fundamentalistycznej Muhammad Raszid Rida (zm. 1935), inny słynny fundamentalista,

---

⁵ *Kufri* (arab. ‘zaprzeczenie’) – w islamie odrzucenie właściwej doktryny, bezbożnictwo, niewiara.

Pakistańczyk Abu Ala al-Mawdudi (zm. 1979) oraz Mirza Ghulam Ahmad, twórca ahmadijji⁶ (zm. 1908). Uznają oni, że prawdziwe Pojawienie przekazane przez Allaha za pośrednictwem Jezusa zostało wypaczone przez przekaz i źle zrozumiane. Dlatego też Ewangelie nie są wiarygodne, jeśli chodzi o przekaz prawdziwych informacji o Jezusie. Podobnie *Ewangelia Barnaby* nie jest w tym względzie wiarygodna, gdyż powstała w chrześcijańskim środowisku, lecz ze względu na zgodność części elementów z nauką muzułmańską uznaje się ją za dodatkowe potwierdzenie nauk muzułmańskich.

---

⁶ Ahmadijja – nieortodoksyjna, mesjanistyczna sekta muzułmańska powstała w Indiach w XIX w. Mirza Ghulam Ahmad (1835–1908), założyciel ruchu, uważany jest przez wyznawców za *mahdiego*, mesjasza i odnowiciela islamu w czasach ostatecznych. Wyznawcy tego nurtu spotykają się nierzadko z prześladowaniami ze strony sunnitów.

II. EWANGELIA BARNABY

UKŁAD: A. Wprowadzenie. B. Św. Barnaba w historii i legendzie: 1. Pismo św.; Dodatek. Pisma przypisywane św. Barnabie; 2. Legenda św. Barnaby: a. Legenda cypryjska; b. Legenda rzymska; c. Legenda mediolańska; d. Legenda aleksandryjska; e. Kult św. Barnaby; f. Św. Barnaba w Koranie. C. *Ewangelia Barnaby* i jej autor: 1. Tekst: a. włoski; b. hiszpański. 2. Treść *Ewangelii Barnaby*: a. Zasady ogólne; b. Wstęp i epilog; c. Dzieciństwo Jezusa; d. Działalność i nauka Jezusa; e. „Śmierć” i „zmartwychwstanie” Jezusa; Dodatek: Uwagi o kompozycji literackiej *Ewangelii Barnaby*. 3. Problemy teologiczne: a. Pismo św.; b. Mahomet; c. Jezus Chrystus. 4. Autor, miejsce i cel powstania *Ewangelii Barnaby*: a. Św. Barnaba jako autor *Ewangelii Barnaby*; b. *Ewangelia Barnaby* w historii. 5. *Ewangelia Barnaby* dziś. 6. Kilka uwag na temat niniejszego tekstu.

A. WPROWADZENIE

(ks. Marek Starowieyski)

Wśród apokryfów szczególne miejsce zajmuje *Ewangelia Barnaby*, tekst niemalże nieznan w Polsce, choć już istnieje spora literatura w językach zachodnich.

Jest to tekst wyjątkowy, ponieważ jest to jedyny apokryf pochodzenia muzułmańskiego, to jest podający tekst Ewangelii w interpretacji muzułmańskiej, a więc pokazujący w sposób „prawdziwy” postać Jezusa oraz Jego dzieje i naukę, tak jak przedstawiają ją sobie zwolennicy islamu. Barnaba, postać znana z Dziejów Apostolskich, miał ją spisać na osobiste życzenie Pana Jezusa, ponieważ chrześcijanie – tu św. Paweł – sfalszowali jego naukę, jak przed nimi Żydzi sfalszowali Stary Testament. Apokryf ten zachowany jest po włosku i hiszpańsku, a ożywiona dyskusja na temat jej autora, czasu i miejsca napisania jest tematem żywych polemik trwających do dziś od czasu jej wydania.

O *Ewangelii Barnaby* mamy dwie wzmianki w późnostarożytnych i niezupełnie wiarogodnych spisach apokryfów: łacińskim *Dekrecie pseudo-gelazjańskim* (VI w.) i greckim *Elenchusie 60 Ksiąg* (VII w.)⁷. W obydwu tekstach jest podany tylko tytuł bez jakichkolwiek dalszych wiadomości.

Po tych dwóch wzmiankach nie mamy żadnych innych ani u pisarzy starożytnych, ani średniowiecznych; nie wspominają o niej ani polemiści z islamem, ani polemiści muzułmańscy.

Następna wzmianka znajduje się w rękopisie z 1636 r. z kręgów morysków tunezyjskich, gdzie EB jest wspomniana wśród tekstów, które o Mahomecie mówiły przed jego urodzeniem: „w której można znaleźć nieco światła”⁸.

W początku XVIII w. pojawia się w Amsterdamie⁹: w 1713 r. J.F. Cramer ofiarowuje jej rękopis włoski księciu Eugeniuszowi Sabaudzkiemu; w 1718 r. omawia ją w swoim *Nazarenus* wolnomyśliciel John Toland – będzie on często cytowany przez pisarzy muzułmańskich, nawet współczesnych. Rękopis znajduje się w Bibliotece Narodowej w Wiedniu.

W kręgu Londynu pojawia się rękopis hiszpański: cytuje go w 1719 r. Adriaan Reeland, a w 1734 r. wykorzystuje w swoim komentarzu do Koranu George Sale. Tekst ten znika w XVIII w. i zostaje na nowo odkryty w bibliotece uniwersyteckiej w Sydney w 1976 r.

Te fragmenty *Ewangelii Barnaby* u Sale’a odkryją polemiści muzułmańscy w XIX w. i będą cytowali w dyskusjach z chrześcijanami, zarzucając im także ukrywanie tego dzieła. Prawdopodobnie na prośbę misjonarzy tekst EB wydają w Oksfordzie w 1907 r. Lonsdale i Laura Ragg, opatrując go gruntownym komentarzem i wstępem oraz udowadniając jego fałszerstwo.

Inaczej się ma rzecz w świecie muzułmańskim. W 1908 r. ukazuje się w Kairze przekład arabski, a po nim idzie lawina przekładów na inne języki, osiągając milionowe nakłady. EB staje się podstawowym elementem polemiki z chrześcijanami, jest używana w teologii (komentarze do Koranu), a nawet do prześladowania chrześcijan.

Wydanie Raggów nie wzbudziło natomiast zbytniego zainteresowania na Zachodzie. Dopiero powodzenie EB w świecie islamu spowodowało zainteresowanie się tekstem uczonych arabistów zachodnich: Jacques Jomier

⁷ ANT 1,1, 81.

⁸ Rkps: Biblioteka Narodowa w Madrycie 9553; por. M. de Epalza, *Le milieu hispano-moresque de l'Évangile islamisant de Barnabé (XVIe–XVIIe siècle)*, *Islamo* 7 (1981), 160–161.

⁹ O tych pisarzach z kręgu Amsterdamu i Londynu por. Cirillo 2,13–14.

OP, Jan Slomp i wielu innych podjęło kompleksowe badania utworu, wykazując jego późne pochodzenie¹⁰. Za nimi poszli inni uczeni. W XX w. wydano obydwa teksty: włoski i hiszpański¹¹. Nie znaczy to, że dyskusje w związku z EB ustały, o czym będzie mowa w niniejszym wstępie.

Jak widzimy z powyższych danych, *Ewangelia Barnaby* jest interpretowana w trojaki sposób:

– Muzułmanie zasadniczo uważają ją za tekst autentyczny, przedstawiający w sposób prawdziwy życie Jezusa jako największego z proroków, prekursora przygotowującego drogę Posłańcowi Boga – Mahometowi, a więc nie był On ani Bogiem, ani Synem Bożym. EB służy do przedstawiania Jezusa neofitom przechodzącym na islam z chrześcijaństwa i jako tekst propagujący naukę islamu pośród chrześcijan. Bywa on także używany w dyskusjach teologicznych z chrześcijanami i w komentarzach do Koranu.

– Na przeciwnym biegunie znajduje się ogół uczonych zachodnich (niezależnie od wyznania) – począwszy od pierwszych jej wydawców, L. i L. Raggów – i niewielka grupa uczonych muzułmańskich, uważając ją za fałszerstwo średniowieczne, co udowadniają na podstawie naukowej analizy historyczno-literackiej.

– Niewielka grupa uczonych zachodnich uważa, że wprawdzie tekst jest fałszywy i nie ma nic wspólnego z Barnabą, ale opiera się na starożytnej judeochrześcijańskiej *Ewangelii Barnaby* znanej ze starożytnych katalogów apokryfów.

Wobec tak sprzecznych opinii jest rzeczą konieczną, nim przystąpimy do lektury tekstu, przedstawić podstawowe problemy związane z tym dość skomplikowanym i unikalnym apokryfem. Należy więc omówić najpierw postać jego domniemanego autora, apostoła Barnaby, omawianą zazwyczaj tylko w komentarzach do *Dziejów Apostolskich* – jej historię i legendę, a następnie sam tekst *Ewangelii Barnaby*: treść, kompozycję, teologię i w końcu próbę przedstawienia współczesnych problemów z nią związanych: autorstwa, czasu i miejsca powstania.

---

¹⁰ Por. Bibliografia.

¹¹ **Włoski**: E. Giustolisi, G. Rizzardi, Milano 1991; **hiszpański**: L.F. Bernabè Pons, Granada 1998.

B. ŚW. BARNABA W HISTORII I W LEGENDZIE¹²

1. Pismo św.

Domniemany autor *Ewangelii Barnaby*, św. Barnaba, czasami nazywany przez tradycję Apostołem (to jest jednym z Dwunastu), nie pojawia się na kartach Ewangelii, a więc nie znajduje się także w ewangelicznych katalogach apostołów, jest natomiast często (28 razy) wymieniany, szczególnie w *Dziejach Apostolskich*, a także w *Listach św. Pawła*¹³. Nie jest jednak rzeczą pewną, czy znał Jezusa, choć jest to możliwe. Nie jest na pewno postacią pierwszoplanową w pierwotnym chrześcijaństwie, choć jest osobistością ważną.

Józef, bo takie było jego prawdziwe imię, był Żydem, lewitą, pochodził z Cypru, był krewnym (kuzynem?) Jana Marka, późniejszego ewangelisty, miał jakąś majątność, którą sprzedał i pieniądze złożył Apostołom. Był człowiekiem życzliwym i szlachetnym, stąd chrześcijanie zmienili mu imię na Barnaba („syn pocieszenia”). Był przyjacielem Pawła, którego otoczył opieką, przedstawił go apostołom i wspierał. Razem z nim pracował w Antiochii i wraz z nim zawiózł do Jerozolimy składkę na ubogich w czasie głodu. Paweł, Barnaba i jego kuzyn Marek udali się w podróż apostolską – poczynając od ojczyzny Barnaby, Cypru, a następnie w głąb Azji Mniejszej – która odbywała się nie bez przygód. Od nich odłączył się Marek. Była to pierwsza podróż apostolska św. Pawła. Jest rzeczą charakterystyczną, że na początku podróży jest mowa o Barnabie i Pawle, a dopiero potem o Pawle i Barnabie.

Po powrocie z podróży udali się oni do Jerozolimy, by przedstawić swoje osiągnięcia i zyskać aprobatę dla swego postępowania apostolskiego, którą potwierdzili Apostołowie na zebraniu w Jerozolimie, zwanym Soborem Jerozolimskim¹⁴. Jednak Piotr, do którego następnie przyłączył się Barnaba,

---

¹² AA.VV., EK 2 (1976), 36–38; – Cirillo 1, 239–246; – M. Starowieyski, w: *Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane* 1, 2006, 709–710; – ANT 2,2 (2007), 1120–1140 (tam *Podróże i męczeństwo* oraz szersze omówienie *Panegiryku* i bibliografia); – P.C. Bosak, *Słownik-konkordancja osób Nowego Testamentu*, Poznań 1991, 52–56; – M. Starowieyski, *Św. Barnaba w historii i legendzie*, „Analecta Cracoviensia” 23 (1991), 393–345 (z przekładem *Wędrówek i męczeństwa św. Barnaby*); – B. Kollmann, *Joseph Barnabas. Leben und Wirkungsgeschichte*, Stuttgart 1998.

¹³ **Dz** 4,36; – 9,27; – 11,22; – 11,30; – 12,25; – 13,1–2; – 13,7; – 13,43; – 13,46; – 13,50; 14,12; – 14,14; – 14,20; – 15,2; – 15,12; – 15,22; – 15,25; – 15,36–37; – 15,39; – **I Kor** 9,6; **Kol** 4,10; – **Ga** 2,1.9; – 2,9; – 2,13.

¹⁴ Por. M. Starowieyski, *Sobory niepodzielonego Kościoła*, Kraków 2016, 13–20.

zaczął postępować wbrew tym postanowieniom, popierać nurt judaistyczny, za co go zganił Paweł.

Gdy mieli wyruszyć w drugą podróż, Paweł nie zgodził się na wzięcie ze sobą Marka, który się nie sprawdził w pierwszej podróży, i wyruszył sam w drugą podróż apostołską. Stąd też opowiadanie o konflikcie na linii Piotr–Paweł i o przeciwstawnych sobie chrześcijaństwie piotrowym i pawłowym; z tym też antypaulinizmem, prądem zresztą marginesowym, jest związane z opowiadaniem o fałszerstwie Ewangelii przez Pawła w EB. Te dwa opisy sporu Barnaby i Pawła¹⁵ stanowią punkt wyjścia dla wszystkich tekstów antypaulińskich w pierwszych wiekach, niebiorących pod uwagę faktu, że św. Paweł w późniejszych listach wyrażał się ciepło o Barnabie i o Marku¹⁶.

Barnaba z Markiem wyruszyli w podróż apostołską na Cypr, a Paweł – do Kościołów w Azji Mniejszej.

Na tym kończą się dane historyczne, to jest Pisma Świętego, na temat św. Barnaby. Dziwne jest to zupełne zniknięcie Barnaby z kart Nowego Testamentu. Później pojawi się on tylko w tekstach legendarnych. W VI w. zobaczymy go w nich jako założyciela kościołów na Cyprze i w Mediolanie¹⁷.

Dodatek. Pisma przypisywane św. Barnabie

Autorzy pism o Barnabie, czyli autor jego apokryficznych *Dziejów* oraz Aleksander Mnich, autor *Panegiryku Barnaby*, nie przypisują Barnabie żadnych pism.

Mimo to bywają mu przypisywane następujące pisma:

- Tertulian i tradycja zachodnia przypisują mu autorstwo kanonicznego *Listu do Hebrajczyków*¹⁸;
- Barnaba bywa także uważany za autora tzw. *Listu św. Barnaby*¹⁹. Jest to jednak utwór z przełomu I i II w. Jego autorem jest jakiś Barnaba, ale

---

¹⁵ Ga 2,11–14 (spór o judeochrześcijan); Dz 15,36–41 (spór o Marka).

¹⁶ O Barnabie – 1 Kor 9,6; o Marku – Kol 4,10; 2 Tm 4,11.

¹⁷ R. Burnet, *Barnabé et les processus de construction de la légitimité apostolique*, „Revue d’Histoire Ecclésiastique” 108/3–4 (2012).

¹⁸ *De pudicitia* 20.

¹⁹ Wyd.: *Clavis apocryphorum Novi Testamenti* 46. Tłum. pol.: – A. Lisiecki, *Pisma Ojców Kościoła* 1, 1924, 41–93; – A. Świderkówna, w: *Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy* 45, 1990, 112–134; w: *Pierwsi świadkowie*, Biblioteka Ojców Kościoła 10, 2010 i dodruki; – opr.: – NSWP, 183–184; – EK 2, 36–38.

nie Barnaba Apostoła i towarzysza św. Pawła, choć być może jego autor podszywa się pod jego imię. Pismo to należy do grupy Ojców Apostolskich i jest wydawane wśród ich pism. Stanowi ono bardzo ważne świadectwo teologii judeochrześcijańskiej. Datę powstania *Listu B.* można ustalić na okres pomiędzy rokiem 70 (zburzenie Jerozolimy przez Tytusa) a 138 (śmierć ces. Hadriana). Forma listu jest fikcją, bo mamy tu do czynienia z formalnym wykładem dogmatycznym, podkreślającym znaczenie ST, źle zrozumianego przez Żydów. *List* zawiera mocne elementy antyjudaistyczne i potępienie Izraela, choć jak twierdzi autor, Stary Testament jest przeznaczony właściwie dla chrześcijan. Zawiera w rozdz. 18–21 także część moralną (*Dwie drogi*), przypominającą tę, którą znajdujemy w *Didache*. List ten nie ma żadnych punktów stykowych z naszą *Ewangelią*. Klemens Aleksandryjski uważał list za pismo Barnaby należące do kanonu ksiąg Nowego Testamentu²⁰, innego zdania byli Euzebiusz z Cezarei²¹, a za nim św. Hieronim²² i dalsza tradycja.

– Tradycja przekazuje nam dwa zdania przypisywane Barnabie cytowane w:

* *Kodeks Baroccianus* 39: „W złych zawodach bardziej nieszczęśliwy jest ten, kto zwycięża, ponieważ odchodzi napełniony grzechem”²³.

* Grzegorz z Nazjanzu: „[Bazyli] staje się, jak mówi Pismo, dla jednych silnym murem i szańcem [Jr 1,8], dla drugich toporem, który rozbija skałę [Jr 23,29], albo ogniem w cierniach [Ps 118(117),12], który łatwo spala ludzi podobnych do chrustu – tych co obrażają Bóstwo. I jeżeli nawet Barnaba, który o tym mówi i pisze, pomógł w walce Pawłowi, to wdzięczność należy się Pawłowi, który go wybrał i uczynił współbojownikiem”²⁴.

Czy są one autentyczne – to jest, czy pochodzą od Barnaby – i czy można uznać, że pochodzą z tej starożytnej *Ewangelii Barnaby*? Nie możemy ani tego potwierdzić, ani temu zaprzeczyć, bo po pierwsze, nie mamy żadnych

²⁰ HE 6,14,1.

²¹ HE 3,25,4; 6,13,6; 14,1.

²² *De viris illustribus* 6, NSWP, 183–184.

²³ M. Starowieyski, *Św. Barnaba w historii i legendzie*, 395.

²⁴ *Mowa* 43, 32, w: Św. Grzegorz z Nazjanzu, *Mowy wybrane*, Warszawa 1967, 495–496.

wiadomości na temat pism Barnaby, a po drugie, ponieważ o EB, o której szerzej będzie mowa dalej, wiemy tylko tyle, że w VI w. istniała jakaś ewangelia o tej nazwie przypisywana św. Barnabie.

2. Legenda św. Barnaby²⁵

O św. Barnabie tradycja mówi niewiele. Od III w. bywa nazywany Apostołem, odgrywa pewną rolę w *Pseudoklementynach* pochodzących z III w. (w *Homiliach* i w *Rozpoznaniach*), ma swoje późne apokryficzne *Dzieje* (dość bezbarwne), bywa wspominany w spisach Apostołów i uczniów Pańskich (wśród tych ostatnich)²⁶. To bardzo niewiele, jeśli weźmiemy pod uwagę *legendaria* innych postaci nowotestamentalnych.

Ta uboga legenda św. Barnaby jest związana z Cyprem i z trzema miastami: Aleksandrią, Rzymem i Mediolanem.

a. Legenda cypryjska wywodzi się z faktu wspomnianej wyżej drugiej podróży duszpasterskiej św. Barnaby na Cypr, o której jest mowa w *Dziejach Apostolskich*, a opisanej w *Podróżach i męczeństwie św. Barnaby*, powstałych w drugiej połowie V wieku²⁷, oraz w *Panegiryku* Apostoła pióra Aleksandra, mnicha cypryjskiego z połowy VI wieku²⁸.

Za autora *Podróży* podaje się Jan Marek, późniejszy ewangelista, domniemany współtowarzysz tej wędrownicy. Zaczyna się od wyjaśnienia sporu pomiędzy Pawłem a Barnabą z powodu Marka, po którym następuje opis podróży po Cyprze, wykazujący dobrą znajomość topografii, pełny opisów cudów i nawróceń, zakończony śmiercią męczeńską św. Barnaby z poduszczenia Żydów i spaleniem jego ciała.

Panegiryk w swojej pierwszej części opowiada o życiu Barnaby, m.in. o jego ostrych polemikach z Pawłem, następnie o podróżach św. Barnaby, także do Rzymu, a potem na Cypr, gdzie Żydzi antiocheńscy podburzyli

---

²⁵ M. Starowiejski, *Datation des Actes (Voyages) de S. Barnabé (BHG 225, Clavis-ApNT 385) et du Panégérique de S. Barnabé par Alexandre le Moine (BHG 226, CPG 7400, ClavisApNT 286)*, w: *Philohistor. Miscellanea in honorem Caroli Laga Septuagenarii*, ed. A. Schoors, P. van Deun, Leuven 1994, 193–198, po polsku: „Meander” 48 (1993), 319–323; – M. Starowiejski, *Św. Barnaba w historii i legendzie*.

²⁶ ANT 2,2, 1196.

²⁷ Wyd.: – *Clavis Apocryphorum Novi Testamenti* 285; – BHG 225. – Lipsius, Bonnet, II,2, 292–302; – tłum. ANT 2, 2007, 1120-1140-1298 bibl.). O legendzie cypryjskiej por. Burnet, *Barnabé et les processus...*, 612–620.

²⁸ Wyd.: – ClavisApNT 286. – BHG 226. – CPG 7400. – ANT por. wyżej, streszczenie.

ludność Salaminy, która go ukamienowała, ale nie zdołała spalić ciała, bo je wykradziono i pogrzebano za miastem z egzemplarzem Ewangelii św. Mateusza na piersiach.

Ten szczegół jest ważny dla naszego tematu: źródła muzułmańskie, cytując ten fragment, pomijają słowa „św. Mateusza” i twierdzą, że po odkryciu grobu Barnaby znaleziono na piersiach ewangelię – miała to być nasza *Ewangelia Barnaby*, na której opierała się Wulgata!²⁹ Jan Slomp podaje ciekawy fakt: w pałacu arcybiskupim w Nikozji znajduje się obraz przedstawiający odkrycie grobu i znalezienie Ewangelii: widać na nim pierwsze słowa Mt; w muzułmańskim wydaniu EB podano ten obraz, ale zamazano słowa Ewangelii!³⁰ Epizod ten wykorzystuje ikonografia św. Barnaby, przedstawiając go z Ewangelią w rękach, nie wchodząc w dyskusję, czyja ona była.

Dalszy ciąg *Panegyryku* Aleksandra jest związany z uzyskaniem przez Cypr za sprawą św. Barnaby autokefalii, ale ten temat nas tu bezpośrednio nie interesuje, choć warto zaznaczyć, że wspomniany szczegół o odkryciu Ewangelii św. Mateusza odegrał w nim ważną rolę.

Na Cyprze, koło Famagusty znajduje się grób św. Barnaby, który w swojej ojczyźnie otaczany jest wielkim kultem przez ludność prawosławną grecką; koło grobu znajdował się klasztor, dziś opuszczony, jako że miejsce to znajduje się w tureckiej strefie okupacyjnej Cypru. Cypryjskie pismo teologiczne nosi tytuł „Apostolos Barnabas”.

Warto może dodać, że omawianie postaci św. Barnaby u kronikarzy okresu patrystycznego pojawia się dopiero w opisie udanego odkrycia jego ciała na Cyprze³¹.

b. Legenda rzymska. Wedle *Historia Datiana* miał on jako pierwszy w Rzymie głosić Ewangelię. Wedle *Panegyryku* Barnaba przed pierwszą podróżą był w Rzymie i tam miał założyć Kościół. W *Pseudoklementynach* (*Recognitiones*) Barnaba głosi Chrystusa w Rzymie i tam „jakiś typ wyszedł spośród hołoty nic nierozumiejącej i podniósł na niego rękę”³², ratuje

---

²⁹ *The Gospel of Barnabas*, Roma 1986, 285: „In the fourth year of Emperor Zenon (478 A.D.) the remains of Barnabas were discovered and a copy of the Gospel of Barnabas, written by his own hand (Acta Sanctorum Bolland. Junii II, pages 422). The famous Vulgata Bible appears to be based on this Gospel”. W *Acta Sanctorum*, Junii 2, 445 stoi wyraźnie, że była to Ewangelia Mateusza własnoręcznie przepisana przez Barnabę!

³⁰ *Verités évangéliques et coraniques: l'Évangile de Barnabé*, w: *En hommage au père J. Jomier*, Paris 2002, 365.

³¹ Wiktor z Tonnuny, *Monumenta Germaniae Historica*, Auct. Ant. 11, 1981, 191; – Izydor z Sewilli, tamże, 474.

³² 1,10. Powstaje pytanie, czy tu nie chodzi o św. Pawła.

go Klemens, gości w swoim domu, a następnie na jego zaproszenie udaje się do Palestyny w poszukiwaniu św. Piotra, któremu przedstawia Barnabę. W *Homiliach* nie ma mowy o spotkaniu Barnaby i Klemensa w Rzymie; natomiast Klemens poznaje w Rzymie naukę Chrystusa i udaje się do Aleksandrii, gdzie spotyka Barnabę (1,9–14), którego też bierze w obronę w czasie dyskusji; Barnaba jednak opuszcza go i udaje się do Judei, gdzie go powtórnie spotyka (1,15–16). Pobyt Barnaby w Rzymie potwierdzają apokryficzne *Akta Piotra z Vercelli*³³. O pobycie Barnaby w Rzymie mówią też katalogi Apostołów³⁴, dokumenty o dość wątpliwej jednak wartości historycznej. W końcu o tym pobycie opowiada *Historia Datiana* z XI w., łącząc pobyt w Rzymie z pobylem w Mediolanie. Dodajmy, że uczeń posłany przez Barnabę miał także założyć Kościół w Brescii. Śladów szczególnego kultu św. Barnaby w Rzymie nie posiadamy.

c. Legenda mediolańska. Z Rzymu miał się Barnaba udać do Mediolanu i tam założyć Kościół. Legenda ta powstała w czasie walk o supremację w Italii Północnej Mediolanu i Akwilei. Wiadomość tę podają wspomniane katalogi Apostołów³⁵, a przede wszystkim *Historia Datiana (De situ civitatis Mediolani)*, którą miał napisać Dacjusz, bp Mediolanu w 552 r. O tym wydarzeniu jednak nie wiedzą pisarze północnej Italii IV i V w., jak św. Ambroży czy Gaudencjusz z Brescii, a pap. Innocenty I podkreśla, że na Zachodzie nie ma żadnej stolicy założonej przez Apostoła poza Rzymem; nie wspomina o tym św. Piotr Damiani w swojej homilii wygłoszonej w 1059 r. W najdawniejszych sakramentarzach pochodzenia mediolańskiego nie ma wzmianek o św. Barnabie.

Natomiast w Mediolanie istnieje Kościół św. Barnaby i przy tym kościele powstał w XVI w. zakon barnabitów³⁶. W Mediolanie i okolicach mają się znajdować liczne relikwie oraz obrazy św. Barnaby; tam też rozkwitło malarstwo o tematyce barnabickiej, por. niżej.

d. Legenda aleksandryjska. Trudno nawet mówić o legendzie aleksandryjskiej, bo mamy tylko o tym wzmianki w *Panegyryku* Aleksandra, *Pseudoklementynach* (spotkanie z Klemensem w Aleksandrii) oraz

---

³³ 5, ANT 2,1, 489 (wysłany z Rzymu przez Pawła).

³⁴ ANT 2,2, 1196.

³⁵ O legendzie mediolańskiej por. – R. Burnet, *Barnabé et les processus...*, 620–625; – ANT 2,2, 1196 (Pseudo-Epifaniusz). O wartości tych utworów por. tamże, 1185–1190, tam też dalsza literatura.

³⁶ Por. EK 2,1976, 38–39.

katalogach Apostołów. Śladów szczególnego kultu św. Barnaby w Aleksandrii nie posiadamy.

e. Kult św. Barnaby³⁷. Nie mamy śladów szczególnego starożytnego kultu św. Barnaby w najstarszym Kościele, jednak o szacunku dla niego świadczy dość powszechne nazywanie go Apostołem: najstarsze świadectwo o tym spotykamy u Klemensa Aleksandryjskiego (początek III w.)³⁸. Stosunkowo późno wprowadzono jego imię do tzw. Kanonu rzymskiego (pierwsza modlitwa eucharystyczna, modlitwa *Nobis quoque*) wraz z apostołem Maciejem. Wiadomość *Pseudoklementyn* – pochodzących z IV w. i przełożonych w IV w. na łacinę przez Rufina – o jego apostołstwie nie wpłynęła jednak na powstanie w Rzymie szczególnego kultu Apostoła, choć istniał Kościół pod jego wezwaniem koło Porta Maggiore. Imię jego pojawia się w martyrologiach, dopiero począwszy od *Martyrologium* Bedy i Adona z Vienne (VIII w.).

Wspomnienie liturgiczne św. Barnaby jest obchodzone 11 czerwca w Kościele łacińskim i greckim³⁹.

Obudzenie kultu św. Barnaby widzimy, począwszy od XV w., od sławnego obrazu Sandra Botticellego (św. Barnaba i Maryja) i spotykamy go następnie dość często w ikonografii północnej Italii, tam też pojawiają się relikwie Apostoła (Mediolan, Bergamo, Pawia, Cremona i inne miejscowości). Być może jest to także spowodowane wspomnianym już rozwojem zakonu barnabitów w XVI w. założonego przy tymże kościele św. Barnaby przez Antoniego Marię Zaccaria w 1533 r. Kult św. Barnaby nie ogranicza się wyłącznie do Italii, widzimy go także we Francji i w Anglii.

Jak widzimy, tylko w legendzie cypryjskiej jest mowa o śmierci i grobie św. Barnaby na Cyprze. Czy jednak argumenty za tym, że EB powstała w kręgu cypryjskim, o czym niżej, są przekonujące? Jej autor, jak się wydaje, nie znał języka greckiego i żadnego elementu zawartego w *Podróżach* i *Panegiryku* nie znajdujemy w EB. Nie wydaje się więc, by cokolwiek z tej legendy mogło być ewentualnie pożyteczne dla zrozumienia czy lokalizacji

---

³⁷ L. Duchesne, *Saint Barnabé*, w: *Mélanges d'archéologie et d'histoire*, FS G.B. de Rossi, Rome 1898, 5–25; – B. Cabrol, *DACL* 2,1, 1910, 496–498; – V.L. Kennedy, *The Saints of the Roman Canon*, CV 1963, 156; – M. Lechner, w: *Lexikon der christlichen Ikonographie*, 5, Freiburg 1973, 316–320; – BS 2, 1962, 316–320.

³⁸ *Stromata* 2,31,2.

³⁹ BHG 225–226, por. 257; – *Bibliotheca Hagiographica Latina* [BHL] 983–990 i Apendyksi; – *Bibliotheca Hagiographica Orientalis* [BHO] nie wymienia żadnych utworów.

powstania i określenia autora tekstu *Ewangelii Barnaby*. Podobnie zresztą możemy powiedzieć o legendzie rzymskiej.

Czy autor *Ewangelii Barnaby* zna którąkolwiek z tych tradycji? Wydaje się, że nie, ale wydaje się rzeczą możliwą, że kult św. Barnaby w kręgu mediolańskim mógł wpłynąć na powstanie tekstu włoskiego, tym bardziej że zawiera on elementy dialektu z Toskanii i Veneto i prawdopodobnie, jak zobaczymy, pochodzi z XVI w.

f. Św. Barnaba w Koranie [?]. Wedle G. Bilkesa św. Barnaba jest opisany w Koranie, bez podania jednak imienia. W surze 36,13–29 jest mowa o dwóch uczniach, którzy przybyli do miasta i zostali uznani za kłamców. Wywód autora jest wyjątkowo niespójny i wydaje się, że można by ewentualnie uznać to za dalekie echo działalności św. Pawła i Barnaby w Listrze (Dz 14,8–17). Natomiast słuszny jest komentarz do tej sury J. Bielawskiego, który łączy ją z epizodem o Agabusie (Dz 11,28), ale to nie ma nic wspólnego z Barnabą⁴⁰.

---

⁴⁰ *The Encyclopedia of the Bible and its Reception*, 3, 2011, 528–530.

⁴¹ Obszerny i wyczerpujący opis rękopisów podaje – Cirillo 1 i – Cirillo 2.

SPIS TREŚCI

SKRÓTY	5
PRZEDMOWA (ks. M. Starowieyski)	7
SŁOWNICZEK PODSTAWOWYCH TERMINÓW ARABSKICH I MUZUŁMAŃSKICH (Ł. Piątek)	15
BIBLIOGRAFIA	23
1. Dzieła ogólne	23
2. <i>Ewangelia Barnaby</i>	25
3. At-Tabari	28
4. Agrafa islamskie	30
I. WPROWADZENIE W PROBLEMATYKĘ TOMU. JEZUS I CHRZEŚCIJAŃSTWO W TRADYJCJI MUZUŁMAŃSKIEJ (K. Pachniak)	31
Jezus i chrześcijaństwo w tradycji muzułmańskiej	31
II. EWANGELIA BARNABY	41
A. Wprowadzenie (ks. M. Starowieyski)	41
B. Św. Barnaba w historii i w legendzie	44
1. Pismo św.	44
2. Legenda św. Barnaby	47
C. <i>Ewangelia Barnaby</i> i jej autor	51
1. Tekst <i>Ewangelii Barnaby</i>	51
2. Treść <i>Ewangelii Barnaby</i>	53
3. Problemy teologiczne	62
4. Autor, czas, miejsce i cel powstania <i>Ewangelii Barnaby</i>	67
5. <i>Ewangelia Barnaby</i> dziś	76
6. Kilka uwag o wydaniu tekstu	80
D. <i>Ewangelia Barnaby</i>	81
Prolog dla czytelnika	82
Prawdziwa ewangelia Jezusa zwanego Chrystusem, nowego proroka posłanego przez Boga na świat, według tego, co spisał Barnaba, jego Apostoł.	84

Prolog. Prawdziwa ewangelia Jezusa zwanego Chrystusem, nowego proroka wysłanego na świat wedle opisu Barnaby, jego Apostoła	84
Część I. Ewangelia dzieciństwa. Rozdziały 1–9	85
Część II. Początek działalności Jezusa. Rozdziały 10–46.	92
Część III. Drugi rok posługi Jezusa. Kryzys spowodowany przez żołnierzy rzymskich. Rozdziały 47–98	143
Część IV. Ciąg dalszy posługi Jezusa. Liczne nauki. Próba ogłoszenia go królem. Rozdziały 99–191	202
Część V. Ostatnie tygodnie Jezusa, „Męka”. Wniebowstąpienie, Epilog. Rozdziały 192–222	300
III. NAJSTARSZY MUZUŁMAŃSKI ŻYWOT JEZUSA ZAWARTY W <i>ROCZNIKACH</i> AT-TABARIEGO.	
A. Życie i dzieło At-Tabariego (ks. M. Starowieyski).	331
B. Historia proroków i królów. Wydarzenia, które miały miejsce za dni królów dzielnicowych (Ł. Piątak).	335
1. Historia Jana Chrzciciela i zemsty za jego śmierć	335
2. Historia Jezusa i jego matki Maryi	345
IV. SŁOWA JEZUSA I OPOWIADANIA O NIM U PISARZY MUZUŁMAŃSKICH	
1. Wstęp (ks. M. Starowieyski)	361
2. Autorzy, u których znajdują się agrafa (chronologicznie)	366
Teksty muzułmańskie zawierające słowa Jezusa.	374
1. Teksty pochodzące z Koranu	374
2. Teksty 1–233 z wydania Asína y Palacios	377
3. Teksty 13*–233* nie wydane przez Asína y Palacios wg przekładu włoskiego S. Chialà	446
BIOGRAMY AUTORÓW (Ł. Piątak)	492
INDEKSY (W. Stawiszyński).	513
1. Indeks biblijny	513
2. Indeks koraniczny	524
3. Indeks dzieł starożytnych cytowanych lub wzmiankowanych	526
4. Indeks osobowy	529
BIBLIOGRAFIA TŁUMACZEŃ KLASYCZNYCH TEKSTÓW ARABSKICH I MUZUŁMAŃSKICH NA JĘZYK POLSKI – WYBÓR (W. Stawiszyński)	
	539